

FORTALEZAS E DEBILIDADES DOS DISCURSOS IDEOLÓXICOS:
O NACIONALISMO GALEGO BAIXO A DITADURA FRANQUISTA
*STRENGTH AND WEAKNESS OF THE IDEOLOGICAL DISCOURSES:
THE GALICIAN NATIONALISM IN THE FRANCO DICTATORSHIP*

Judith Carbajo*

Resumo: Neste artigo analízanse, a través do método histórico e partindo do contexto e dinámica sociopolítica en que se desenvolve o nacionalismo galego no franquismo, as motivacións da importante evolución ideolóxica que sofre o seu discurso ao final da ditadura, os seus compoñentes e as súas consecuencias. A partir de estes feitos, trázanse as principais liñas políticas que nos axudarán a comprender a posterior evolución do nacionalismo galego dentro do marco democrático.

Palabras clave: ideoloxía, nacionalismo, Galicia, franquismo, transición a la democracia.

Abstract: *This article analyses through the historical method and starting from the socio-political context and dynamic of Galician nationalism during Franco's regime, the motivations, components and consequences of the momentous ideological evolution undergone by nationalistic discourse towards the end of the dictatorship. In the light of these factors, we will be able to draw the main political lines that make it possible to understand the subsequent evolution of Galician nationalism within the democratic context.*

Keywords: *ideology, nationalism, Galicia, Francoism, transition to democracy*

1. A reorganización do galeguismo baixo a ditadura franquista: principais forzas nacionalistas (UPG e PSG)

Á metade de século XX xa non era posible un entendemento táctico entre o nacionalismo do exilio e do interior, a conxuntura de guerra fría e máis a morte de Castelao (que afonda no esmorecemento do nacionalismo do exilio) sitúan, a comezos dos anos 50, o campo de labor en Galicia. Poren, na terra nai o panorama era desolador: un Partido Galeguista desarticulado e sen sinais e vida e unha ditadura consolidándose. A pesar de este contexto, arredor destas datas comezan a producirse movementos de antigos integrantes do PG, coincidindo coa saída da cárcere de Ramón Piñeiro e a súa dedicación en Compostela as actividades galeguistas, mais cun cambio de estratexia, que quedará plasmada coa fundación da editorial Galaxia (1950): a fin de toda acción política organizada por parte do que quedaba do nacionalismo histórico en Galicia.¹

Esta nova estratexia provocará non só a definitiva ruptura co nacionalismo no exilio senón tamén o inicio dun novo camiño estratéxico de resistencia a través só da senda da acción cultural, renunciando á acción política, baixo as teses do *piñeirismo*: manter o recordo e discurso do galeguismo a través da tarefa de *galeguizar* aos futuros cadros que guiarán o futuro de Galicia tras a fin da ditadura. Non disolven o PG senón que o deixan esmorecer. Así pois os primeiros proxectos galeguistas baixo a ditadura contaron coa cultura como táctica para a súa reorganización. Na reorganización do galeguismo da posguerra a figura de Ramón Piñeiro sinálase como eixe no mundo da cultura e de proselitismo entre os mozos universitarios. A editorial Galaxia, en palabras de Piñeiro “naceu da puxante necesidade política sentido por nós de crear algún instrumento de actuación pública que nos permitira o contacto galeguizador cas novas xeracións. Este contacto

* Investigadora Historia Contemporánea. Universidade de Salamanca e Universidade de Santiago de Compostela.

¹ Ramón Piñeiro (1915-1990) foi unha das figuras clave da reorganización do galeguismo na posguerra española. Un dos fundadores da editorial Galaxia (a de máis fondo galego a día de hoxe), membro da Academia Galega, primeiro presidente do Consello da Cultura Galega, pola súa obra ensaística filosófica e literaria sería recoñecido no día Das Letras Galegas do 2009, ano no cal aparecen moitas publicacións sobre a súa figura. Entre elas, de carácter xeral-didáctico, citar: GARCÍA TURNES, B. (2009) ou RODRÍGUEZ POLO, X. R. (2009).

só podía ser cultural, e iso con moitas limitacións. Era o único camiño para que puidésemos despertar a conciencia galega nos mozos”.² Para Piñeiro era a nova conxuntura a que abrigaba a abrir eses novos camiños para “crear de novo *conciencia galeguista*” e impoñía –prosigue– unha responsabilidade política fundamental: “galeguizar aos mozos para que no futuro, nun futuro por aquel entón imprevisible, Galicia puidese contar coa posibilidade de asumir a súa propia responsabilidade política”. Foi en aqueles momentos cando Piñeiro afirmaba:³

concibimos a necesidade de manter unha dobre liña de acción: por unha banda, conservar os vencellos coa oposición clandestina para estar presentes nela e para estar informados da súa evolución; por outra banda, iniciar unha nova batalla política: la *batalla cultural* (...) destinada a despertar a conciencia galega nas novas xeracións e a facer presente, no país o fora do país, a *existencia afirmativa da personalidade de Galicia como pobo*, para o que necesitabamos un órgano legal. Así naceu Galaxia, que permitiu a organización legal dese esforzo.

Dentro da estratexia cultural, o traballo da editorial Galaxia por manter e dar a coñecer a cultura galega foi fundamental, chegando a ser considerada como a única presenza organizada do galeguismo político entre 1950-1963.⁴ Piñeiro terminou asumindo a *dirección política* da editorial á par da súa labor de mestre e lle atribuíu, como organización práctica do galeguismo, 7 misións que conteñen todo un programa político.⁵ Galaxia non só foi unha empresa editorial senón tamén cultural e como tal “íá representar a culminación do proceso de concienciación dos intelectuais galego co seu pobo”.⁶ Neste contexto é onde temos que situar a teses do *piñeirismo*: todos os partidos e movementos sociais en Galicia tiñan que ser *impregnados* polo *galeguismo cultural*, e, así, no futuro, conseguiríase a integración de tódalas forzas políticas e tódolos sectores sociais dentro do galeguismo, impedindo disidencias ou monopolios; é dicir, promover unha galeguización da sociedade a través da cultura e renunciando á formación de partidos políticos soamente nacionalistas.⁷

Así as cousas, a comezos da década dos sesenta prodúcese o rexurdimento do nacionalismo galego na Galicia,⁸ arredor dalgún dos grupos de mozos universitarios de ideoloxía

² Entrevista a Ramón Piñeiro, en FERNÁNDEZ FREIXANES, V. (1982), p. 129.

³ Subliñados nosos. *Ibid.*, p. 130.

⁴ BERAMENDI, J. G. e NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (1996), p. 195.

Dentro da labor editorial de Galaxia, destacar a edición de varias publicacións vencelladas a ela, como a revista cultural *Cadernos Grial* (n.1 1951; n. 2 1963, por mor da censura) e a *Revista de Economía de Galicia* (1958-1968) que se centrou en temas de opinión sobre os problemas económicos e sociais. Dirixida por Xaime Illa Couto e Xosé M. Beiras na subdirección, foi acollendo a unha xeración de futuros activistas políticos por camiños diferentes aos mestres. A editorial Galaxia editou redor de 2.000 volumes, hoxe en día cun catálogo duns 1.000 títulos <www.galaxia.es>.

⁵ Entre as 7 misións de Galaxia destacaban o conseguir que a personalidade diferencial de Galicia fixérase presente fóra, que, en plena dominación franquista, Galicia fixese presente a súa propia fisionomía. Tamén tomar contacto coa mocidade universitaria galega e atraela cara os valores e problemas de Galicia ou dotar a esta do máximo de autonomía cultural, creando centros de estudos e investigación (...). Para máis detalle, vid. *Informe Compostela*. Galaxia. 1957.

⁶ FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F. (1996), p. 46.

⁷ Ramón Piñeiro analizou en varios textos o ideal galeguista, diferenciando entre ideal e programa: o primeiro abarcaría a comunidade enteira como tal, mentres ao contrario, o segundo, “reflexa os intereses ou os puntos de vista concretos de cada un dos grupos sociais que integran un pobo”. Con estes elementos pasa a definir os obxectivos do ideal galeguista, que resume en tres esferas de actividade: a) Dotar a Galicia de conciencia colectiva propia. Ao sentir conciencia dos dereitos que lle corresponden Galicia acada rango de pobo; b) Facer que Galicia desfrute dos dereitos que a todo pobo lle corresponden en orde ao libre desenvolvemento da súa personalidade xenuína. No abonda, con ter conciencia de tales dereitos, cómpre desfrutar do seu exercicio; c) Desenvolver a personalidade de Galicia en toda a súa plenitude, ou sexa, en todas as dimensións da súa realidade: económica, administrativa, cultural, social (...). *Cfr.* PIÑEIRO, R. “Apuntes para a definición do galeguismo”. Manuscrito. 1956.

⁸ Para unha interpretación xeneral e en perspectiva comparada (dos tres nacionalismos periféricos españois) do renacemento da cuestión nacional e territorial durante a década de 1960 como un dos factores de “revigorización da oposición antifranquista” vid. NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (2007), p. 59-87. Sitúa o análise dentro do contexto europeo de aparente estancamento das reivindicacións etnonacionalistas ata finais de 1960, con varias peculiaridades para o caso español: 1) os nacionalismos periféricos desfrutaban de lexitimación social e política de ser arietes da oposición fronte a un réxime ditatorial; 2) pasado moi marcado pola oposición ao fascismo; 3) o non poder demostrar a súa forza electoral e social ata 1977 convertía a España unha incógnita (*cfr.* p. 61).

esquerdista. Este feito materialízase coa fundación do *Partido Socialista Galego* (1963) e a *Unión do Pobo Galego* (1964). Estas dúas organizacións políticas marcarán as bases que definirán ao nacionalismo galego de aquí en adiante. Este renacer nacionalista mostrou a súa primeira sinal unha primeira sinal ao creación, en 1963, dunha organización que se chamou *Consello da Mocidade*, creada como marco organizativo dunha forza política capaz de propoñer as reivindicacións nacionais galegas. Na orixe do *Consello da Mocidade* conflúen o retorno a Galicia de Antón Moreda (dirixente das *Mocedades Galeguistas* en Arxentina), promotor da formación do *Consello*, (chega ser o seu secretario), coa chegada a Galicia de mozos do pequeno grupo Brais Pinto (1958) formado en Madrid por mozos galeguistas contrarios as teses do *piñeirismo* e con afán de superación da inactividade política do mesmo. Poñen estes ideais en práctica cando chegan a Galicia coa intención de crear un grupo nacionalista baixo o clima de gran crecemento das asociacións culturais. Consideráronse herdeiros do discurso do PG, entre os seus principios ideolóxicos se terminaron mesturando o marxismo, nacionalismo e influencias do tercermundismo. A pesar do fracaso do proxecto, en parte pola gran variedade de posturas dos seus compoñentes (tamén por la fundación de novos partidos), este intento contou co valor de perfilar moitas das posturas e ideas políticas en torno a propostas galeguistas.⁹

En concreto, desenvóléronse tres posturas moi distintas, que terminarán encontrando as súas accións políticas a través das seguintes alternativas:

- socialista: da que nacerá o *Partido Socialista Galego* (1963). De orientación socialista e variada inspiración ideolóxica, manterá a teses de la autodeterminación do pobo galego, o carácter nacional de Galicia e o federalismo. Radicalizará as súas posturas, acercándose á UPG coa firma de documentos conxuntos e declarándose marxista y socialista en 1974. Órgao oficial: *Adiante* (1965-1966), logo reaparecerá como *Galicia Socialista* (1976).
- radical: da que xurdiría *Unión do Pobo Gallego* (1964). Baseada nos principios do marxismo-leninismo, contou nun principio coa suma de postulados populistas, marxistas e do tercermundismo; no separatista e lonxe da estratexia culturalista como única vía de actuación. En 1972 declarase como o verdadeiro partido comunista galego, marxista-leninista e non revisionista. Órgao oficial: *Terra e Tempo* (1965).¹⁰
- democristián: el intento del *Partido Popular Gallego* (1976) fracasou ao non lograr organizar un partido e integrarse os seus potenciais membros en outros partidos políticos, revelando la ausencia da burguesía galega demócrata ante un proxecto galeguista.¹¹

En novembro de 1963, previa á constitución do *Consello da Mocidade*, tamén habíanse reunido en Madrid varios membros do grupo Brais Pinto e habían redactado unhas bases fundacionais para a constitución dunha nova organización política que levaría o nome de *Unión do Pobo Galego* (UPG). Aínda que estas non chegaron a poñerse na práctica, pois moitos dos seus membros entrarían a formar parte do *Consello*, cando este se dissolve, os seus integrantes máis esquerdistas e cunha evolución cara o nacionalismo (o sector máis radical que fora expulsado do *Consello*), xunto cos nacionalistas máis próximos ideoloxicamente pero sen militancia, terminarían por constituír a UPG, quedando formalmente constituída o 25 de xullo de 1964 en Santiago de Compostela. A *Unión do Pobo Galego* quedaba así integrada por

⁹ Dentro do *Consello* existían dúas posturas claramente perfiladas e enfrontadas: unha máis europeísta, na liña do modelo bipartidista europeo (partido socialdemócrata-partido democristián); outra claramente nacionalista, con forte influxo das teorías da descolonización. O enfrontamento terminará coa expulsión do grupo máis radical a comezos de 1964. A partir de aquí, os dos grupos comezarían a desenvolver a súa actividade por separado.

¹⁰ FRANCISCO DA ROCHA, G. (1995), p. 371-389.

¹¹ A imposibilidade de que grupos moderados e democristiáns puidesen organizarse nunha forza representativa reflectía "las difíciles condiciones objetivas de posibilidad de que la escasa, heterogénea y dependiente burguesía gallega se constituyese en clase de expresión nacional". MÁIZ, R. (1986), p. 186-244.

estudantes, intelectuais con posturas galeguistas e marxistas, e os seus principios redactados en un programa mínimo coas primeiras bases:¹²

UPG. “Dez Principios Mínimos”

1. Galicia é unha nación, e como tal ten dereito á súa autodeterminación.
2. O povo galego galego exercerá o poder en Galicia.
3. Os medios de produción, distribución e creto pertencen ao povo.
4. A colexitización do agro comenza cunha etapa cooperativa, como fase previa a formas máis desenroladas de socialización.
5. A pequena empresa e a industria artesá serán concentradas en unidades produtivas superiores.
6. A grande empresa capitalista será socializada dun xeito inmediato.
7. A organización administrativa do campo galego terá por núcleos as agrupacións de tipo parroquial, que se integrarán na Bisbarra. O territorio urbán será administrado por Concellos, compostos de Distritos.
8. A educación estará ao servizo do povo.
9. O idioma oficial de Galiza será o galego, de ensino obrigatorio.
10. A liberación nacional galega non desbota o vencellamento federativo de Galiza aos demais povos da Península.

Aínda que nun principio a UPG considerouse herdeira do galeguismo democrático (e do pensamento de Castelao o cal será fonte de inspiración dende o primeiro momento)¹³, quixo tamén reafirmar un carácter de renovación dentro do nacionalismo para o cal remarcou os eu distanciamento co galeguismo histórico e, sobre todo, co *piñeirismo*, como quedaba manifestaron co recoñecemento expreso de Galicia como Nación e o seu dereito de autodeterminación. Se por algo caracterizouse a UPG foi polo que se podería chamar unha “evolución ideolóxica constante” desde o principio, cando só contaba cun grupo pequeno de militantes (destacando o grupo vinculado ao Seminario da Cultura Galega do club amigos da UNESCO de Madrid). A súa maior presenza social alcanzouna no contexto dos sucesos de Castrelo de Miño (1965), contra a construción dun pantano en esta zona. Destacar tamén a súa importante actividade no rural, onde outros grupos de esquerda apenas tiveron influencia.

Pola súa banda, *Partido Socialista Galego* (PSG) naceu como concreción dentro do esquema do *piñeirismo*, que pretendía reproducir en Galicia o modelo dual partidario das democracias occidentais europeas: un partido na liña da democracia cristián galega e un partido socialista galego que fose socialdemócrata.¹⁴ Ramón Piñeiro deseñou este modelo e sitúa, por unha banda, a Francisco Fernández del Riego ao fronte do PSG e, pola outra, a Xaime Illa e Domingo Fernández del Riego no que se chamaría “Democracia Cristián Galega” (o Partido Demócrata-Cristián Galego), porén, este último non chegou nunca a facerse realidade.¹⁵

A fundación do PSG prodúcese formalmente o 23 de agosto de 1963, no despacho do presidente da Real Academia Galega (RAG),¹⁶ Sabastián Martínez-Risco, en A Coruña, aínda

¹² Respectada a grafía orixinal. UPG. “Dez Principios Mínimos”. *Terra e Tempo*, nº 1 (1965), p. 2.

¹³ Xa de forma paralela á publicación dos *Principios*, aparece publicado no n.1 de *Terra e Tempo* unha declaración co título “No nome de Castelao, pedimos que a Nosa Terra sexa nosa”. UPG. *Terra e Tempo*, 1 (1965), p. 2. Para máis detalle sobre este aspecto *vid.* “UPG: Castelao como fundamento primeiro” en QUINTANA, X. R. (2010), p. 23-29.

¹⁴ Entrevista a X. M. Beiras en PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. (2000), p.145.

¹⁵ FERNÁNDEZ BAZ, M. A. (2003), p. 38.

¹⁶ No ano 1967 Ramón Piñeiro foi elixido membro numerario da RAG, cun discurso titulado *A linguaxe e as linguas*. En 2009 a RAG dedicou o Día das Letras Galegas a Ramón Piñeiro, e se promoveron multitude de seminarios, congresos e publicacións en relación á súa figura *políédrica e polifacética*, desde o campo da literatura, filosofía, arte, etc. Especial mención merecen as numerosas publicacións nese ano desde a Ed. Galaxia e o *Congreso Ramón Piñeiro e galeguismo* desde o Consello da Cultura Galega.

que este non participou na xuntanza. No acto interveñen:¹⁷ Mario Orxales Pita, Salvador Rei, José Luís Rodríguez Pardo, Cesáreo Saco (elixido como secretario xeral), Salvador García-Bodaño, Manuel Caamaño y Ramón Piñeiro (aínda que este nunca a ser militante foi decisivo na formación do PSG e na liña política da primeira etapa). Nos primeiros anos de actividade do PSG participan nel persoeiros do galeguismo democrático anterior á guerra e dun “novo galeguismo” de orientación socialista, acercando a persoas de diferentes procedencias, entre outros:¹⁸

- antigos integrantes do PG e da *Federación de Mocidades Galeguistas*: Francisco Fernández del Riego, Luís Viñas Cortegoso, Amado Losada, Domingo Pombo...
- xeración de xente nova, universitarios, na súa maior parte influídos polo *piñeirismo*: Xosé Manuel Beiras, Ramón Lugo, Óscar F. Refoxo, Teresa Barro, Fernando Pérez Barreiro, Valentín Arias...

Os primeiros pasos que da o novo partido oriéntanse a súa organización, a recrutar unha base inicial de xente e a posta en marcha dun deseño do que vai ser a formulación ideolóxico-política do partido, definíndose inicialmente como un partido socialista democrático defensor dun federalismo europeísta. En canto a súa organización, podemos destacar:

- a estrutura interna era a dun partido de cadros, aínda que imposto pola ditadura o poder organizarse como partido de masas, o PSG mantivo este carácter de forma máis salientable que outros partidos. Ata comezos dos anos 70, a súa marxe de actuación foi moi reducida e a súa participación nos actos reivindicativos dirixidos polos movementos sociais de oposición, como o sindical ou estudantil, foron moi febles.¹⁹ Porén, nesta década íranse percibindo mostras de querer potenciar os seus campos de actuación, coa creación de fronteiras de traballo nos sectores do campo, obreiro²⁰ e universitario, pero a súa deficitaria organización non permitiu que chegase a contar coa repercusión social que esperaban e a súa presenza e protagonismo nestes fronteiras estaba moi lonxe da que xa tiña a UPG por estas datas.

- na primeira comisión executiva foi elixido Francisco Fernández del Riego como primeiro Presidente da executiva.²¹ A comezos dos 70 leva a cabo a reestruturación da dirección: terá unha Secretaría colexiada formada por Xosé Manuel Beiras, Orxales, V. Areias e Manuel Caamaño. Coinciden nestes anos cos de maior forza da actividade política e ampliación dos fronteiras mencionados.
- mantivo relacións con outras organizacións socialistas do interior (*Moviment Socialista de Catalunya*) e europeas (subliñar as Partido Socialista Italiano), permitíndolle manter un contacto continuo con outros partidos socialdemócratas europeos.²² Todas estas

¹⁷ A pesares da discordancia entre as fontes, os catro primeiros figuran en todas elas. Algunhas biografías citan tamén a Francisco Fernández del Riego, Luís Viñas Cortegoso, Amado Losada Díaz o Ramón García Briones, aínda que algúns aseguran non haber estado na xuntanza clandestina. Tamén hai varias versións en relación a dous ou tres membros do *Moviment Socialista de Catalunya* que asistiron á xuntanza constituínte, destaquemos que o apoio deste partido foi decisivo á hora de poñer en marcha moitas das primeiras actividades e proxectos do PSG, entre outros o seu periódico, ou servir de enlace en xuntanzas e relacións con outros partidos europeos.

¹⁸ FERNÁNDEZ BAZ, M. A. *Op. cit.*, p. 40-41.

¹⁹ Por exemplo, a súa participación nos sucesos de Castrelo do Miño (1965) só foi no terreo informativo, recollido na *Revista de Economía de Galicia*.

²⁰ No terreo sindical, os militantes do PSG optaban individualmente por ingresar na Unión Sindical Obreira (USO), constituída en 1961 a partir de grupos católicos como a Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC) e Juventudes Obreras Católicas (JOC).

²¹ FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F. (1990), p. 263.

²² Como citabamos, as relacións co *Moviment Socialista de Catalunya* foron continuadas desde a formación do PSG, estando presentes dos de os seus membros na xuntanza constituínte, e foi fundamental na posta en marcha do xornal do partido, así como a presenza de persoas do MSC nas xuntanzas con outros partidos socialistas en Europa. Neste senso, en 1964 Xosé Manuel Beiras, Saco, Orxales e Piñeiro (este apadrinado polo Partido Socialista Italiano) acoden a unha xuntanza clandestina en Imperia (Italia) a través das boas relacións que tiñan con José Calviño (membro do PSOE no exilio), xunto a representantes doutras formacións políticas europeas, entre elas o *Moviment Socialista de Catalunya* e os socialistas valen-

- relacións que o PSG puxo en marcha desde os comezo, atendendo ao seu carácter socialista, lle permitiu establecer toda unha rede de contactos internacionais, “dado que o partido era sensible ao movemento histórico do socialismo en la Europa occidental”.²³
- en outubro de 1965, o PSG comezou a editar o seu periódico *Adiante*, en Perpiñán²⁴ o lema do partido, “Federalismo, socialismo, democracia”, figuraba na cabeceira. Só se encontran referencias á publicación de dous números, en 1965 y 1966, despois non se volve publicar ata 1976, data na que aparece como *Galicia Socialista*.²⁵

A aparición do PSG era “enxergado por Ramón Piñeiro como un dos elementos configuradores dunha alternancia política na Galicia do futuro, de acordo co modelo maioritario na Europa occidental do momento”.²⁶ Se ben na organización do partido non se tomou como modelo ningún partido socialista europeo, tanto na definición ideolóxico-política como no esquema de estruturación da organización -en palabras de Xosé Manuel Beiras- séguese dous tipos de analoxías: por unha banda, “os partido chamados socialistas no occidente europeo, polo tanto, partidos de contido, polo menos na práctica política, socialdemócrata” e, pola outra, “o tipo de organización que chamaríamos de centralismo democrático, debido ás propias exixencias da clandestinidade e do carácter dun partido de cadros”.²⁷

Os puntos básicos da ideoloxía inicial do PSG non se elaboran ata agosto/setembro de 1964, a partir dun relatorio encargado a Xosé Manuel Beiras²⁸ que debateríase e aprobaríase. O texto final, “Principios ideolóxico-políticos”, sería o primeiro documento programático do PSG. Estes principios editáanse clandestinamente baixo o título de *Os nosos principios*.²⁹ En relación cos presupostos marxistas, fálase de alcanzar unha economía planificada descentralizada (se non é planificada, dise, pode conducir á anarquía económica) pero ao servizo dos principios políticos, sociais, económicos e éticos dun socialismo democrático. Esta planificación económica descentralizada e unha democracia política necesitan o nexo do federalismo: *democracia socialista federal*. Neste senso, menciónase que a centralización é contraria aos intereses de Galicia pero sen afondar máis, só puntualizando que o principio federal é consustancial ao democrático. Cítase como finalidade última do socialismo a convivencia nunha sociedade democrática baixo os “principios solidarios de liberdade e igualdade dos homes”. Se nos detemos a analizar o discurso de Galicia como nación só encontramos a súa definición como “país dotado de personalidade propia nos ordes xeográfico, antropológico, socioeconómico e cultural”...e polo tanto lle correspondería o “dereito de producirse como tal no orden político”. Cítanse, entre os elementos que a definen como “comunidade diferenciada” ou como “personalidade colectiva propia”, a terra, o home, a economía ou a cultura.³⁰

O apartado máis amplo dentro de *Os nosos principios* es el dedicado a “A realidade económica e social de Galicia”, onde faise unha análise sociolóxica dos medios sociais e económicos que configuran Galicia como “conxunto socioeconómico coherente”, así como

cianos. En 1965, Sebastián Rei, José Luís Rodríguez Pardo e Francisco Fernández del Riego acodirán a unha xuntanza en Alemaña con outros grupos socialistas europeos.

²³ Entrevista a X. M. Beiras en PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. *Op. cit.*, p. 174.

²⁴ *Adiante* segue o modelo de *Endavant* portavoz do *Moviment Socialista de Catalunya* (1945), do que incluso toma o mesmo nome traducido e o lema.

²⁵ Un estudo sobre a publicación en DIÉGUEZ, T. (2005), p. 163-176.

²⁶ BERAMENDI, J. G. e NÚÑEZ SEIXAS, X. M. *Op. cit.*, p. 230.

²⁷ Entrevista a X. M. Beiras en PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. *Op. cit.*, p. 149. Para máis detalle sobre a acción política desenvolvida por Ramón Piñeiro a través do PSG e en posteriores participacións políticas, vid. o excelente traballo de tese de BARROS, M. (2009).

²⁸ *Ibid.*, p. 148. En maio de 1963 inaugúrase a Biblioteca Penzol en Vigo. Foi nesta sede onde se debate o texto de Xosé Manuel Beiras que serve para o texto dos *Principios*.

²⁹ A edición segue o mesmo circuíto que *Adiante*. Editase nun formato folleto de media cuartilla e consta de 6p, na última asínase Galicia, 1966.

³⁰ PSG. *Os nosos principios*. Galicia, 1966, p. 2. Fundación Penzol (Vigo).

dos sectores de actividade e as súas características. O estudo preséntase dividido en dous bloques, no primeiro realízase a análise partindo da dialéctica entre mundo urbano-rural e, o segundo, enumera os sectores máis destacados da economía galega e, en unión temática co último punto do documento, expónse as medidas de transformación económica nos mesmos, dando importancia ao rural e a labor do campesiñado na tarefa transformadora de Galicia.

Por todo o exposto, poderíanse cualificar a estes principios de *socialdemócratas*, en palabras de Xosé Manuel Beiras, pois “neles o marxismo está máis tácito que expreso, sen embargo, faise fincapé na planificación económica (...) socialista”; tamén, poderían reflectir certa falla de madurez ideolóxica ao incorporar “compoñentes que deixan ao descuberto certas definicións máis ben socialdemócratas”, porque -matiza Beiras-, ante os ollos dun socialista marxista “aquele documento estaba máis na órbita da socialdemocracia que en la de un partido socialista propiamente dicho”.³¹ Baixo o lema de “Federalismo, socialismo, democracia” recóllanse os principios ideolóxicos do primeiro PSG: estruturación federal do Estado español, dentro dunha futura federación europea; socialismo adaptado aos problemas *específicos* de Galicia e defensa dun socialismo democrático.

Estes puntos básicos da súa liña ideolóxica inicial aparecen reflectidos no seu órgano de prensa *Adiante*. A influencia do *pifreirismo* maniféstase na ausencia de reivindicacións abertamente nacionalistas sen manifestar explicitamente cal é o seu referente nacional. Tampouco se encontran referencias ao PSG como un partido nacionalista, defínese como un *galeguismo socialista*, non como movemento político senón como un novo movemento dentro do pensamento, a cultura. Así o reflicte o primeiro editorial en *Adiante*: “O noso socialismo é galego porque a Galicia se refire”.³² Podemos resumir, brevemente, que si por algo se caracterizan estes primeiros principios básicos é pola carencia dunha base teórica ben articulada, na que se mesturan matices socialdemócratas con conceptos de economía planificada. Como afirmaba Xosé M. Beiras, os contidos socialdemócratas aparecían máis ben como el claro reflexo dunha falla de “madurez ideolóxica”, ao igual que tampouco el PSG era a estas alturas un partido con unha “definición claramente marxista”. Beiras cita como proba desa falta de vocación socialdemócrata do PSG a súa evolución cara á esquerda que experimenta o partido a finais dos sesenta.³³ Nos anos seguintes, o PSG vai manter estes postulados iniciais aínda que continúa sen precisar ben o seu contido. Esta marcada imprecisión vai ser unha constante ata o proceso de radicalización que sofre o partido na década seguinte, como reflicte nos documentos que vimos para os anos sesenta. Despois destes primeiros anos de formación, o PSG entrou nunha etapa de inactividade moi profunda, a finais dos sesenta, que o levou case ao borde da desaparición, o que Xosé Manuel Beiras chama “fase de aletargamento”, citando entre as posibles causas: circunstancias extrapolíticas (cadros desprazados fóra, dirixentes superados polo cometido) e o comezo dun replantexamento dentro do PSG sobre “cara á onde se ía por ese camiño”.³⁴

2. O nacionalismo galego no tardofranquismo: o gran cambio ideolóxico

O contexto da ditadura franquista, dun xeito similar ao que acontecera coa ditadura dos anos vinte, non só non conseguiu poñer fin aos nacionalismos subestatais senón que a represión provocou o aumento da radicalización ideolóxica nestes e incentivou as súas actividades. Este aspecto non só pode verse no caso de Cataluña e o País Vasco senón tamén en aquelas rexións onde o nacionalismo tiña unha presenza menor, caso de Galicia, incluso favoreceu que

³¹ Entrevista a X. M. Beiras en PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. *Op. cit.*, p.156-157.

³² PSG. *Adiante*. Órgano del Partido Socialista Galego, Ano I- Nº 1, outubro, 1965, p. 1. Fundación Penzol (Vigo).

³³ Entrevista a X. M. Beiras...*ibid.* p.157.

³⁴ *Ibid.*, p. 174.

noutras zonas agromase. Sinálanse entre os factores que contribuíron a estes fenómenos, tres principais:³⁵

- a universal retroalimentación recíproca entre extremos contrarios: a dureza do nacionalismo español imposto pola ditadura servía de modelo de dureza para os mozos que s incorporaban a través dun nacionalismo subestatal á loita política.
- influencia dos movementos de liberación nacional do terceiro mundo, cun modelo real e vitorioso a seguir tanto na ideoloxía, organización e actuación (tamén en menor medida a socialdemocracia).
- a deslexitimación social que sofre o nacionalismo español entre a oposición franquista e a identificación de todo nacionalismo español co franquismo.

Este agromar dos nacionalismo subestatais prodúcese ao tempo que o da oposición, influíndo dun xeito importante sobre estes. A deriva cara á esquerda e a extensión dos nacionalismo cara outras rexións onde non se manifestaran con anterioridade mostran as influencias recíprocas que tiveron ambos focos de actuación política. Co aceleramento da vida política nos últimos anos da ditadura a cuestión das nacionalidades cobra aínda máis presenza, e as posturas dos partidos de esquerda terminarían, na antesala da transición democrática, xa adoitando posturas moito máis descentralizadoras.

Por outra banda, e relacionado con estes dos aspectos, nos sesenta prodúcese tamén a entrada na vida política dunha xeración de mozos que non viviran o terror da guerra, incorporándose uns a loita antifranquista asumindo un nacionalismo subestatal ou español (os menos) e outros, os mais, un nacionalismo de esquerda. Isto pode verse no caso dos nacionalismos subestatais máis fortes, por exemplo, o nacionalismo vasco, o PNV estivera no exilio e na clandestinidade pero nestas datas prodúcese o nacemento de ETA coa radicación da represión e das posturas do propio partido provocando a súa radicalización interna e división, ante a inactividade do PNV os mozos deste pasan á acción, provocando que ao final da ditadura é máis diversificado e con accións terroristas contra membros das forzas armadas, ata que ao final do franquismo era fundamental para contar con el en calquera proceso político. No caso de Cataluña, o nacionalismo foi converténdose en unha redución de ERC ata a chegada dunha nova xeración provoca a súa reactivación, vanse creando un conxunto de forzas cunha base crítica importante de nacionalismo catalán mais cunha característica: montar plataformas unitarias (catalanistas ou non) contra a ditadura e formando unha interconexión de partidos catalanistas, nacionalistas ou non (a diferenza do País Vasco) que terminarían uníndose unha plataforma catalá de unidade nacional (a diferenza dos outros nacionalismos subestatais). No caso galego, a pesar da súa febleza, tamén experimenta esta *mutación* cara á esquerda de forma espectacular.

2.1. Características da viraxe ideolóxica do nacionalismo galego

Neste apartado centrarémonos no gran cambio do nacionalismo galego tras un proceso de confrontación de posturas entre novas e velas xeracións e entre novas e velas estratexias de loita. No caso do PSG, en lugar de converterse no que esperaba sobre todo a xeración de Galaxia e a súa liña *político-cultural*, é dicir, nun partido de marcado corte europeo, socialdemócrata), xurdiu un partido só con tinxes deste tipo nos seus comezos pero que iran se matizando cara á posturas marxistas democráticas e nacionalistas no tardofranquismo. A forza dos dous grupos nacionalistas, a UPG e o PSG, vai provocar: a desaparición do tradicionalismo, do liberalismo democrático (principal na preguerra) queda enterrado co PG por Ramón Piñeiro (quen non quixo reorganizalo e foise desvanecendo), e os intentos para reactivar o nacionalismo de centro (PSG ou PPG en persoas como Pousa

³⁵ DE LA GRANJA, J. L.; BERAMENDI, J. e ANGUERA, P. (2001), p. 167.

Antelo, Xaime Illa) non tiveron éxito... provocando que a pauta do nacionalismo galego a marcasen os marxistas e así a mutación do nacionalismo galego móstrase máis radical que en Cataluña ou o País Vasco porque ao final en esas rexións quen segue marcando a liña é o nacionalismo de centro a diferenza do que acontece en Galicia, rexión socioeconómica máis atrasada mais onde o nacionalismo é máis de esquerdas. Mais sen unha proxección social equiparable, en certa medida esperada baixo o contexto do franquismo por mor dunha forte “dinámica xeneralizada que fundise antifranchismo, galeguismo e progresismo”, tampouco se deu a “confluencia de sectores políticos e culturais de tradición laica con sectores católicos comprometidos coa democracia e o autogoberno (...) nin houbo unha continuidade nacionalista, nin tampouco un movemento tipo ETA que provocase unha ampla solidariedade antirrepresiva e un reforzamento da identidade nacional (...) de aí que non se dise un proceso social de reprodución da conciencia nacionalista baixo a ditadura”.³⁶

Un dos factores que explica a profunda viraxe cara á esquerda do nacionalismo galego, desviándose do seu camiño “natural” polo liberalismo tradicional de preguerra, o explica o propio contexto da dinámica política da oposición franquista arredor dos sesenta, o seu rexurdimento, e a onda de folgas asturianas, que explicaría o chamado “condicionante extragalego” (a reorganización de grupos nacionalistas fóra de Galicia, como grupo Brais Pinto en Madrid), xunto coa decisión culturalista de Galaxia, como xa vimos. Con estes elementos o resultado nacionalista tiña que escribirse en clave comunista ou socialista, como aconteceu.³⁷ Pero que elementos transformaron o camiño no nacionalismo galego? en que consistiu o repertorio ideolóxico que empregou esa nova xeración sobre o nacionalismo galego que reemerxía baixo a ditadura? Entre as súas principais características:³⁸

- extinción da corrente tradicionalista: por non continuidade dos seus ideólogos (Otero Pedrayo; Risco, Filgueira Valverde) e non relevo cando a conxuntura o propiciou.
- aparición dun nacionalismo cristiá demócrata (non tradicionalista): pola combinación da expansión europea da democracia cristiá e do abandono do tradicionalismo por algúns sectores de base da Igrexa, da cal xurdiu en Galicia un movemento cristiá que se opuxo a indiferenza e comezou a teorizar sobre a relación entre cristianismo-identidade galega-galeguismo político dentro dun marco democrático de xustiza social (Torres Queiruga, entre outros).
- irrupción das ideoloxías de orixe marxista: hexemónicas no nacionalismo galego, máis receptivas polos grupos de oposición nun contexto ditatorial, con importantes desigualdades sociais e que non recoñecía outras identidades nacionais e exercía dura represión sobre as linguas e culturas. Represión que estimulou estes movementos polos que entraron as teses marxistas, marxistas-leninistas (Marx-Engels, Lenin, Stalin, Mao; Trotsky, Bujarín ou Rosa Luxemburgo) e de coetáneos que denunciaban o imperialismo e o centralismo dos vellos Estados (Robert Lafont, F. Fanon, P. M. Sweezy, P. Baran,...)³⁹ ou das realidades que se estaban a vivir daquelas.⁴⁰

³⁶ QUINTANA, X. R. *Op. cit.*, 2010, p. 19. Aínda que este autor remarca as precaucións de non sobredimensionar o protagonismo da esquerda e do nacionalismo na Galicia, pois hai que ter en conta dos factores interrelacionados: a unha cidadanía politicamente pasiva e a habilidade do centro-dereita para conectar con tal estado da opinión. Sobre este aspecto volveremos ao final do traballo.

³⁷ BERAMENDI, J. G. (2007), p. 1082.

³⁸ Seguiremos a caracterización máis elaborada e acertada, feita por Justo G. Beramendi. *Ibid.*, p. 1086-1087.

³⁹ VIDAL, J. M. (1976), p. 136 e ss.

⁴⁰ A este contexto que se estaba a vivir de actualidade do proceso de descolonización e dos movementos revolucionarios de liberación nacional e, así mesmo, dun antiimperialismo, había que engadir a aprobación que fixo a ONU da “Declaración sobre a concesión de independencia aos países e pobos coloniais” (1960) na que se alentaba á necesidade de poñer fin ao colonialismo en calquera das súas manifestacións.

Esta irrupción de ideas marxistas influirían en aspectos concretos como:

- a consideración de Galicia como unha colonia dentro do Estado español⁴¹
- a identificación das clases populares como os suxeitos da liberación nacional
- a definición do nacionalismo como unha forma específica da loita de clases⁴²
- o dereito de autodeterminación (tras a relación nacionalismo co marxismo de Lenin)

Por outra banda, non afectaría a un conxunto de elementos básicos, como:

- ao concepto de nación para Galicia como realidade obxectiva xerada polo Historia, seguindo a Castelao e mesmo en liña co concepto marxista-stalinista
- a algunhas reivindicacións (como a lingua)

Todo elo encamiñado agora non só a cambiar as estruturas socioeconómicas, senón a poñer fin ao capitalismo e imperialismo “mediante a unión indisoluble da liberación nacional coa revolución socioeconómica”. Dentro deste contexto enténdese toda unha produción de ensaios para tratar de encontrar “os males da nación”, os motivos do secular atraso galego, entre elas, nomeadamente a obra de X. M. Beiras *O atraso económico de Galicia*, publicado por Galaxia en 1972⁴³ ou de autores como R. L. Suevos, X. L. Facal ou C. Nogueira. No centro das reflexións situábase a Galicia como unha colonia dentro da opresión Estado español capitalista (xa non Castela, tamén oprimida e coa posibilidade/reforzo de entrar nun futuro contexto federal). O inicio do desenvolvemento de Galicia pasaba por deixar de ser colonia a través do exercicio do seu dereito de autodeterminación:

- dentro dun marco federal (e reformas socioeconómicas en clave socialdemócrata): a fase inicial do PSG, POG e EG.
- separatismo o confederalismo (con transformacións económicas fóra do capitalismo): UPG.

Vexamos o que lle acontece as dúas forzas máis importantes, comezando pola UPG para deternos nun exemplo concreto, o do PSG, seguindo a liña evolutiva que adopta nestes momentos, xa que estamos a analízalo cun pouco máis de detalle.

A altura de 1966 a UPG afirmouase como partido –deixando a súa posición de *fronte patriótico* do nacionalismo radical- para, á altura de 1972, definirse como o verdadeiro partido comunista galego: marxista, leninista y no revisionista⁴⁴ Así mesmo, mostrará maior actividade na organización de masas- xustamente nestes anos de grande actividade de loita obreira en Galicia-, así como na diversificación da súa actuación política a través de estratexias sectoriais. Lembrar que foi baixo a estratexia frontista dende onde impulsou a creación de organización como: o sindicato estudantil *Estudiantes Revolucionarios Galegos (ERGA, 1972)*; os *Comités de Axuda á Loita Galega* (orixe das futuras *Comisións Labregas, 1972*); *Unión de Traballadores*

⁴¹ Tamén aquí se segue a recuperar e reinterpretar ao pai: “Castelao representa a grande contribución, necesaria historicamente, dun pobo colonizado para o que os análises do sistema capitalista en abstracto, feitos polo marxismo tradicional, non abundan (...) o pensamento de Castelao ven a complementar ao marxismo (...) e toda verdadeira interpretación marxista de Galicia tivo que contar con el”. RODRÍGUEZ, F. E LÓPEZ SUEVOS, R. *Problemática nacional e colonialismo. O caso galego*. Santiago de Compostela, Xistral, 1978, p. 95.

⁴² Redefinido sobre todo por Ramón López Suevos (*Do capitalismo colonial*. Santiago, Edicións do Cerne, 1979) quen logo tamén redactaría, xunto con Xosé Vilas Nogueira e Camilo Nogueira o documento de 1976 do Consello de Forzas Políticas Galegas *Bases Constitucionais para a participación da Nación Galega nun Pacto Federal, e de Goberno Galego Provisorio; Medidas Económicas para un Programa de Goberno Provisorio Galego*. Abril de 1976.

⁴³ Para Ramón Villares este é “un dos libros epocais na historia do pensamento nacionalista galego da segunda metade do século XX”, no só por ser o que mellor reflexó a nova forma de entender Galicia en termos de estrutura económica e de busca das raíces da súa *marginación* cultural e política, senón tamén porque “situaba o cerne da identidade galega non na raza, na historia o una cultura, senón na idea de que Galicia é unha nación que está espoliada economicamente e tolleita politicamente, tanto por ausencia de implicación de as súas elites políticas como da opresión a que está sometida desde o exterior, polo Estado español”. VILLARES, R. (2005), p. 22.

⁴⁴ Para seguir a evolución ideolóxica da UPG nos anos do tardo franquismo *vid.* “UPG: alternativa antiimperialista e fronte patriótica de liberación nacional” en QUINTANA, X. R. *Op. cit.*, p. 29-51.

do *Ensino de Galicia* (UTEG, 1974); así como o primeiro sindicato nacionalista, el *Sindicato Obreiro Galego* (SOG, 1975). A sección obreira da UPG tomou forza a partir das revoltas sindicais de Vigo e Ferrol de 1972 e, xunto con outros sectores obreiros, foron xerando as bases do que sería a futura *Fronte Obreira* (FO). Xa logo, en 1975 crease una plataforma no partidaria de organización de todos los sectores, *Asamblea Nacional- Popular Galega* (AN-PG) co obxectivo de “canalizar a mobilización das masas e a loita pola autodeterminación de Galicia tras a caída do réxime”; autodefiníase como “non partidaria das forzas nacionais e populares” e composta por “intelectuais, obreiros, estudantes, entidades culturais e colexios profesionais, co apoio das sindicais galegas e partidos nacionalistas, que non interviñan na Asemblea como tales, só por intermediación dos seus membros”.

A apropiación que fixera a UPG dos postulados de Castelao, como expuxemos no apartado anterior, pasan a ser reinterpretados agora dun xeito particular: vinculados a un socialismo de corte terceiromundista e compatibles cuns esquemas marxistas leninistas maoístas: “O que non se di endexamais dun e dó outro [Viqueira e Castalao] e que sostiveron nidiamente teses socialistas, vencelladas co dereito de autodeterminación da nosa nacionalidade.”⁴⁵ Nos seus Estatutos provisorios de 1974 reafirmouse no principio organizativo do centralismo democrático, no marxismo-leninismo, no pensamento de Mao Tse Tung e fixou como obxectivo o protagonizar a revolución nacional-popular que alcanzase la autodeterminación de Galicia e a construción do socialismo a través de tres fases: a ditadura democrático-popular, o socialismo e o comunismo.⁴⁶

En relación á súa evolución ideolóxica, en concreto respecto do nacionalismo, a UPG “tende a combinar elementos presentes na tradición histórica do galeguismo con outros novos”; en relación ao concepto de nación asume o leninismo que lle permite combinar a crenza nunha nación obxectiva, orgánica e histórica co marxismo; “considera ca nación ven determinada por factores obxectivos (lingua e cultura, xeografía, estrutura socio-económica)”, ao que súmalle “afirmar que a nación constitúese unicamente por aquelas clases sociais que asumen a loita de liberación nacional”.⁴⁷ A UPG manterá un conflito ideolóxico continuo á hora de combinar nacionalismo e socialismo, a nova dirección rematou coas indefinicións proclamando á UPG como o “verdadero partido comunista de Galiza”, no que serían as vangardas as que terían que dirixir ao conxunto de forzas sociais e políticas que realizarían a liberación nacional e a revolución social. A síntese ideolóxica do marxismo-leninismo integraba a concepción orgánico-historicista da nación galega. O programa proposto pola UPG tiña como obxectivo a construción dun Estado socialista galego a través do dereito de autodeterminación e a revolución socioeconómica, que podería confederarse. Para elo, sería necesario un modelo de partido leninista, seguindo os principios do centralismo democrático, segundo quedaba recollido nos seus Estatutos de 1974.⁴⁸ Con todo, a UPG rexeitará a autonomía de Galicia, al considerala como insuficiente para solucionar el problema de fondo que era el sometemento colonial de Galicia por el Estado español. A autonomía só se’ría unha solución transitoria, polo que tampouco a aceptará, xa na democracia, a reposición do Estatuto de Autonomía de 1936 como solución mínima”.⁴⁹

2.2. Estudo de caso: a viraxe ideolóxica marxista e nacionalista do PSG

Arredor dos anos 1966-1967, o PSG comeza o seu proceso de radicalización cara á esquerda dentro de todo o proceso de mutación xeral do nacionalismo no tardofranquismo e,

⁴⁵ UPG. “Viqueira e Castelao”. *Terra e Tempo*, n. 3 (1965), p.8.

⁴⁶ A UPG parece seguir unha estratexia semellante á do nacionalismo radical vasco ou parte do catalán de esquerda, cos que tiña relacións tanto coa ETA como co Partit Socialista d’Alliberament Nacional. BERAMENDI, J. G. e NÚÑEZ SEIXAS, X. M. *Op. cit.*, p. 218-219.

⁴⁷ UPG. *Dez Principios Mínimos*. *Terra e Tempo*, nº 1 (1965), p. 2.

⁴⁸ BERAMENDI, J. G. (2007), p. 1084.

⁴⁹ BERAMENDI, J. G. e NÚÑEZ SEIXAS, X. M. *Op. cit.*, p. 226-228. Para máis detalle sobre a evolución ideolóxica da UPG en relación ao nacionalismo ou a anticolonialismo, *Ibid.* p. 223-230. Tamén FRANCISCO DA ROCHA, G. *Op. cit.*, p. 371-389.

nun contexto máis pequeno, no de as razóns concretas por: a propia evolución ideolóxica do propio X. M. Beiras, pola diminución da influencia do *piñeirismo* e pola necesidade de competir coa UPG e o Partido Comunista. Este proceso non foi episódico, continuará no futuro, en gran parte “influído pola evolución histórica de Beiras, quen transmite ao PSG unha interpretación máis ortodoxa do marxismo clásico”⁵⁰ ao tempo que inflúen desde Europa as teorías do “colonialismo interno”,⁵¹ onde Galicia é interpretada en clave de colonia dentro do Estado español. Tamén o grupo de mozos máis preto a X. M. Beiras, vai experimentando, “un proceso de radicalización a medida que a súa práctica política ponse en contacto cos problemas reais da sociedade galega”.⁵² Este proceso supuxo unha evolución dobre, cara á “una definición estritamente marxista” e cara á “unha definición rotundamente nacionalista”. Trataremos de ver resta mutación e a súa evolución para o caso do PSG destes anos setenta baixo X. M. Beiras.

O primeiro paso para a superación da etapa inicial foi a reestruturación da dirección nos anos 1970/71: Francisco Fernández del Riego deixa o seu cargo como secretario xeral e fórmase unha nova secretaría colexiada na que entran Xosé Manuel Beiras (secretario político), Mario Orxales, Valentín Arias e Manuel Caamaño. Esta nova dirección é a que lle daría ao PSG un novo rumbo e impulso, liderando os cambios máis importantes que vive o partido dende a súa fundación: unha reestruturación da organización interna e unha redefinición ideolóxico-estratéxica.

Nesta nova etapa dos setenta, o máis salientable produciuse no terreo ideolóxico: o xiro explícito do PSG cara o nacionalismo. Este proceso írao acercando no terreo político-ideolóxico á UPG e así, a pesares de partir ámbolos dous partidos de premisas ideolóxicas distintas na súa fundación, foise producindo nestas datas un progresivo entendemento que se plasmaría nuns primeiros contactos para a redacción dun documento conxunto. O *Texto conxunto encol de Galicia. UPG e PSG. Por unha Galicia Ceibe e Socialista*,⁵³ foi elaborado por xente do PSG e da UPG a finais dos sesenta –segundo o propio X.M.Beiras- algunhas fontes- aínda que non se deu a coñecer ata 1973.⁵⁴ O documento fora elaborado polo propio X. M. Beiras, X. L. Méndez Ferrín, X. Pousa e Camilo Nogueira. Destacase a importancia deste documento conxunto, onde analízanse as bases da dependencia histórica de Galicia e a súa situación colonial, polas seguintes razóns: ⁵⁵

- polo seu contido: analiza a historia de Galicia, a súa economía e cultura (punto 2. Proceso histórico; punto 3. Destrución cultural; punto 4. La burguesía galega; punto 5. La explotación de las clases populares).
- polos puntos en común entre UPG-PSG: acercamento do PSG ao nacionalismo desde os plantexamentos que xa tiña asumidos a UPG.
- pola definición de Galicia: como “colonia interior”⁵⁶ por primeira vez en un documento político (punto 1. Explotación e dependencia de Galicia); concepción de Galicia como periferia da Europa occidental.

⁵⁰ BERAMENDI, J. G. e NÚÑEZ SEIXAS, X. M. *Op. cit.*, p. 233.

⁵¹ Segundo a teoría do colonialismo interno (a partir de Robert Lafont, *La révolution régionaliste*, 1967; *La Revolución Regionalista*. Barcelona, Ariel, 1971, p. 119-156) tamén en Europa occidental existían territorios baixo unha situación neocolonial marcada pola localización periférica, un subdesenvolvemento socioeconómico relativo e a negación da súa lingua e cultura. Coa finalidade de acadar a emancipación nacional, os movementos anticoloniais optaron por unha organización de fronte interclasista de liberación (liderados polos grupos comunistas patrióticos), que agrupase a tódolos sectores sociais “colonizados” e onde primaba a dicotomía centro-periferia sobre a de clase (dobre opresión social sen contradicións como clase-nación ou dereitos colectivos-individuais) pois a partir dunha primeira fase frontista acadariase a liberación nacional logo a revolución socialista.

⁵² Entrevista a X. M. Beiras en PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. *Op. cit.*, p.157.

⁵³ *Texto conxunto encol de Galicia. UPG e PSG. Por unha Galicia Ceibe e Socialista*. Edicions Terra e Tempo. 1973.

⁵⁴ Entrevista a X. M. Beiras...*Ibid.*, p.159.

⁵⁵ FERNÁNDEZ BAZ, M. A. *Op. cit.*, p. 42-43.

⁵⁶ En relación ao colonialismo interior, concepto tomado por X. M. Beiras de la obra de Robert Lafont (*La révolution régionaliste*, 1967; *La Revolución Regionalista*. Barcelona, Ariel, 1971, p. 119-156), segundo o cal tamén en Europa occidental existían

A importancia deste documento radica en que marca un punto de inflexión, xa que “é a primeira vez que se fala de colonialismo, de forma explícita, asumido por dous organizacións aparentemente tan distintas e na realidade tan diferentes”. Tamén aparece de a forma federal. Estes dous aspectos aparecen reflectidos no documento:⁵⁷

Galicia é un pobo sometido dende cinco ´seculo a unha explotación colonial (...)

A explotación colonial prolóngase en Galicia deica ós nosos días, con modificacións da formas desa explotación, que corresponden ás sucesivas fases históricas (...)

Agudízanse especialmente nos derradeiros vinte anos, en paralelo có novo reforzamento do poder da burguesía hespañola e máis a aceleración da acumulación capitalista conseguinte.

De xeito que a explotación colonial continua. A súa manifestación económica, é o atraso evidente do noso país: Galicia está atrasada porque está sometida a unha dependencia colonial e non por outro motivo. A plusvalía xenerada polo pobo traballador de Galicia non se destiña a cubrir as súas necesidades colectivas, nin a crear progreso e benestar pra iles, nin xiquera a financiar a acumulación de capital en Galicia. Emporiso non damos saída do subdesenrolo. (...)

A manifestación política da explotación colonial en Galicia consiste na sistemática negación da súa personalidade (...) perséguese ós que reivindicán unha personalidade política pra Galicia, aínda que non neguen a permanencia dun Estado Hespañol. Censúrase a tarefa cultural galega, Négase recoñecemento oficial ó seu idioma.

O feito de que o PSG e a UPG asinasen un documento conxunto foi un feito decisivo para a evolución posterior de ámbolos dous, rachando o período dea illamento de ámbalas organizacións política se unindo forzas cara o nacionalismo en Galicia. Así o manifestaba ne recollían os dous partidos na declaración final do documento conxunto:⁵⁸

A UPG e mais o PSG suscriben conxuntamente o análise contido nestas páxinas. En consecuencia, plantexan a necesidade de seguir un enfoque galeguista e socialista na reflexión política encol da realidade social galega, e na praxis conseguinte. Unha formulación galeguista é esencial pra calquer plantexamento político galego (...) Unha formulación socialista parécenos a única adecuada á realidade dun pobo colonizado e abafado no que as camadas populares constitúen os protagonistas esprotados (...)

Emporeso, propoñemos unha acción socialista de dirección galega cara á solución dos problemas e á superación das situacións que se denuncian neste documento. Comprometémonos, polo tanto a colaborar na consecución dunha GALICIA CEIBE E SOCIALISTA.

Pese á importancia deste documento conxunto, tanto na evolución político-estratéxica o PSG como no seu marcado carácter simbólico, hai autores que consideran que o texto fundamental que sen dúbida algunha marca a evolución do PSG cara á posicións de asunción do colonialismo interno e, á vez, na evolución da esquerda nacionalista galega no seu conxunto, é o libro *O atraso económico de Galicia*, de X. M. Beiras, publicado por Galaxia en 1972.⁵⁹

territorios baixo unha situación neocolonial marcada pola localización periférica, un subdesenvolvemento socioeconómico relativo e a negación da súa lingua e cultura. Coa finalidade de acadar a súa emancipación nacional, os movementos anticoloniais optaron por unha organización de fronte interclasista de liberación (liderados por grupos comunistas patrióticos), que agrupase a todos os sectores sociais “colonizados” e onde primaba a dicotomía centro-periferia sobre a de clase (en unha sorte de dobre opresión social sen contradicións como clase-nación ou dereitos colectivos -individuais) pois a partir dunha primeira fase frontista se chegaría á liberación nacional, antesala da revolución socialista. Cfr. NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (2004).

⁵⁷ UPG y PSG. *Texto conxunto encol de Galicia*. Galicia, 1973.

⁵⁸ UPG y PSG. *Texto conxunto encol de Galicia*. Galicia, 1973. Declaración final.

⁵⁹ Para Ramón Villares este é “un dos libros epocais na historia do pensamento nacionalista galego da segunda metade do século XX”, no só por ser o que mellor reflexó a nova forma de entender Galicia en termos de estrutura económica e de búsqueda das raíces da súa *marginación* cultural e política, senón tamén porque “situaba o cerne da identidade galega non na raza, na historia o una cultura, senón na idea de que Galicia é unha nación que está espoliada economicamente e tolleita politicamente, tanto por ausencia de implicación de as súas elites políticas como da opresión a que está sometida desde o exterior, polo Estado español”. VILLARES, R. (2005), p. 22.

Esta etapa de redefinición ideolóxica do PSG remata coa redacción duns novos principios en 1974: *Declaración de Principios*.⁶⁰ Reflicten dun xeito nido o proceso de evolución ideolóxica que estamos a analizar dentro do PSG, tanto pola súa concepción do socialismo como do nacionalismo. Preséntanse organizados en 12 puntos, que pasamos a examinar, brevemente, deténdonos naqueles que mostran unha evolución do discurso socialista e nacionalista:

PSG. Declaración de Principios. Galicia (1974)	
1º	<p>“O PSG: por unha Galicia socialista”.</p> <p>Aíquí o reflíctese que o obxectivo de loita do PSG é a conversión de Galicia nunha sociedade socialista para o pobo galego, é dicir, unha sociedade sen clases cunha colectivización dos medios de produción, colectivización e planificación descentralizada. Séguense os principios marxistas e exprésanse dun xeito máis definido.</p>
2º	<p>“Galicia: unha comunidade subdesenrolada e colonizada”.</p> <p>“Galicia é unha nación”, esta é a definición empregada por primeira vez de forma tan clara; os elementos que definen a súa personalidade propia son similares aos recollidos nos iniciais Principios de 1964/66, no orden territorial, antropolóxico, socioeconómico e cultural. Mais destácase de forma importante que “a nacionalidade define a personalidade colectiva de Galicia. O subdesenvolvemento define a súa estrutura de clases e as formas de explotación combinada da súa poboación traballadora”. Tamén hai espazo para a concepción do colonialismo interior, pois este é o que “define a inserción de Galicia no Estado español”.</p>
3º	<p>“Autodeterminación, anticapitalismo e anticolonialismo”</p> <p>Neste punto exprésase a defensa do PSG do dereito á autodeterminación de Galicia nos termos de “o pobo galego ten dereito á autodeterminación política e, polo tanto, a exercer o poder constituinte que formalice as institucións políticas necesarias para o seu autogoberno”.</p>
4º	<p>“Camiño aca o el socialismo”</p> <p>Neste punto, o máis amplo, dedícanse sete bloques interpretativos que parten da consideración do marxismo no dogmático como a base para o proceso de construción do socialismo democrático mediante unha vía revolucionaria, ante a insuficiencia do reformismo, que non alteran as relacións de produción. Porén, o PSG opina que é consciente das distintas vías e posibilidades cara o socialismo, mais a loita polo socialismo en liberdade é a loita pola democracia, entendida como auténtico exercicio do poder polo pobo, unha democracia socialista; quedando fóra da estratexia socialista “as formas totalitarias e despóticas do poder e do Estado que convertan en mera aparencia formal a socialización dos medios de produción, rexeneren novas modalidades de estrutura clasista na sociedade, aparten ao pobo traballador do control da xestión económica, e corten a liberdade de creación humana. Por iso a loita polo socialismo é unha loita cotiá pola liberdade”.</p>
5º	<p>“Socialismo galego como corrente de masas”.</p> <p>O PSG pretende ampliar “a dimensión do socialismo como corrente de masas” atraendo a tódalas categorías sociais “aliadas da clase traballadora que debe estar na vangarda revolucionaria”.</p>
6º	<p>“A loita sindical”.</p> <p>O PSG maniféstase a favor do impulso da loita sindical, mantendo a independencia partidaria,⁶¹ e tendo en conta as peculiaridades da estrutura socioeconómica galega.</p>

⁶⁰ PSG. *Declaración de Principios*. Galicia, 1974.

⁶¹ Polo que respecta ao terreo sindical, o PSG xa manifestara, na súa última declaración de principios, a clara diferenciación entre o terreo sindical e o político, a non interferencia orgánica nin funcional entre ámbolos. Neste sentido, os afiliados que así o decidisen incorporáronse individualmente á USO, como xa expoñeramos. Con todo, o PSG constitúe a *Frente Obreira* como un órgano do partido encargado de coordinar a actuación dos seus afiliados.

7º	<p>“Labregos e mariñeiros”.</p> <p>Os sectores que máis e dun xeito máis directo sofren a explotación colonial a través da absorción do excedente producido polo capitalismo dominante, vense obrigados á emigración, espoliación de bens e alienación cultural; polo cal, estes sectores necesitan unha estratexia específica, aínda que sen especificar.</p>
8º	<p>“Idioma e cultura galegas”.</p> <p>A lingua propia de Galicia é o galego, así como a súa cultura “é a cultura do pobo traballador de Galicia, que é fundamentalmente un pobo galego falante”. O PSG considera como “obxectivo irrenunciable na estratexia política” a loita contra as formas e mecanismos de “alienación cultural”, así como a loita “pola reivindicación do idioma, pola eliminación de su carácter de estigma de clase” e, cando menos, pola súa “cooficialidade co el idioma castelán”.</p>
9º	<p>“Con os pobos explotados del mundo”.</p> <p>OPSG expresa a súa solidariedade con os pobos explotados e proclama a súa vocación internacionalista, “que en ningunha maneira está en contradición coa súa profesión do nacionalismo galego”. O feito de que Galicia non conte cunha “superestrutura política propia” non significa que “as clases traballadoras galegas non lles interese chegar a dispoñer dunha estrutura estatal propia, sen prexuízo das fórmulas federativas nas que lle conveña integrarse”. Neste senso, o PSG expón que a loita pola liberación nacional nun proceso de construción do socialismo constitúe tamén unha forma de realización política dos traballadores galegos.</p>
10º	<p>“Solidaridade con os pobos ibéricos”.</p> <p>En consecuencia co punto anterior, o PSG “proclama a súa solidariedade con os demais pobos da Península Ibérica” fronte ao despotismo do Estado centralista antidemocrático “que non conseguiu aniquilar as nosas personalidades colectivas diferenciadas” e proclama a solidariedade cos demais movementos socialistas deses pobos peninsulares.</p>
11º	<p>“Federalismo e Estado”.</p> <p>Propón, sen prexuízo da previa autodeterminación de Galicia, unha fórmula de Estado federal, integrado non só polas “nacionalidades” definidas, senón tamén por aquelas “rexións diferenciadas que, sen reunir as características de comunidades nacionais, precisen realizarse en toda plenitude da súa personalidade peculiar e dispoñer das institucións políticas necesarias para o correcto plantexamento e solución dos seus problemas específicos”.</p>
12º	<p>“Democracia interna do PSG”.</p> <p>Proclama someterse aos principios democráticos polos que loita instaurar na sociedade.</p>
PSG. <i>Declaración de Principios</i> . Galicia (1974). Arquivo Fundación Penzol (Vigo). Pol 2/1.	

Tras un análise comparativo entre a declaración dos primeiros principios do PSG (de 1964) coa nova declaración de 1974 – que vai estar vixente ata 1984 tras a unión con *Esquerda Galega*- observamos como desde un proxecto que pretendía fundar un partido socialdemócrata con formulacións federalistas, evolúciónase ata un partido expresamente nacionalista que defende unha vía revolucionaria para acadar o socialismo e a autodeterminación. Neste proceso, como sinalabamos, a influencia de Xosé Manuel Beiras foi esencial, desde a consideración de Galicia como nación, como “colonia interior” ou periferia europea; ao ir asumindo isto, “asume o marxismo e o análise da estrutura de clases en termos marxistas”.⁶²

Porén, todo este proceso –que Beiras non cualifica de *radicalización* senón de *acomodación* á realidade galega- non se produciu dunha forma homoxénea dentro do PSG, dando lugar a diverxencias de posturas. Por exemplo, en relación á forma de entender o nacionalismo: por

⁶² Entrevista a X. M. Beiras en PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. *Op. cit.*, p. 171.

un lado, membros cunha posición nacionalista, que chegaban ata formulacións da estrutura e relacións co Estado español unha vez rematara a ditadura; por outra banda, posturas que aínda seguían unidas ao *piñeirismo*, cuxas formulacións xiraban en torno ao galeguismo e federalismo máis que ao nacionalismo. Estas posicións fóronse perfilando e definindo aínda máis segundo avanza o tempo e evoluciona a propia sociedade galega de os anos setenta, ao tempo que o propio PSG recibe nestes anos as incorporacións máis importantes de militantes.

Por todo isto, a partir destes momentos o PSG vai estar máis “receptivo” aos importantes acontecementos políticos que vanse producir nos anos finais da ditadura franquista, sen deixar de manter os seus vínculos cos movementos socialistas. É nestes anos cando o PSG comeza a colaborar en proxectos a nivel estatal para una futura transición á democracia, dentro da súa estratexia de que “o problema político de Galicia pasa polo problema político do Estado español”.⁶³ OPSG participará en varias plataformas antifranquistas a nivel de federación de partidos: participa na formación da *Conferencia Socialista Ibérica* (CSI) e intégrase na *Federación de Partidos Socialistas* (FPS). Estas participacións en plataformas conxuntas con outras forzas políticas socialistas e nacionalistas, abre unha nova etapa para ol PSG, de grande aumento de base ata acadar os 600 afiliados (ata esta data non acadara o centenar), nivel sobre o que se oscilará entre os anos de máis afiliación (1975-1980). Esta nova etapa de cooperación con outros partidos socialistas e nacionalistas influíu tamén nas súas relacións coa UPG, coa que se ía producindo aínda un maior acercamento. Porén, “ata o final do franquismo, o PSG seguiu estancado no seu carácter de partido de cadros cunha moi reducida actividade clandestina, o que tamén contribuía a que as novas xeracións de nacionalistas optasen habitualmente pola UPG por considerala máis “combativa”.⁶⁴

3. Polo logo e tortuoso camiño do nacionalismo na transición á democracia

O proceso de transición á democracia viviuse en Galicia baixo parámetros semellantes ao que estaba a acontecer arredor do mundo da universidade, da mobilización obreira ou doutros sectores de oposición á ditadura, aínda que coa peculiaridade da súa construción da autonomía e non falta de *anomalías*, unha delas a falta de “calor popular e, por tanto, privada dea necesaria conciencia nacional ou, cando menos, autonomista”.⁶⁵

O desenvolvemento do nacionalismo no proceso de transición á democracia pódese agrupar en varias liñas evolutivas: dende un nacionalismo radical, un nacionalismo posibilista ata un nacionalismo indeciso.⁶⁶ O nacionalismo radical caracterizouse por un non a tódolos proxectos que se elaboraran baixo a folla de ruta da “ruptura pactada”, é dicir, opúxose dende a Xunta preautonómica galega ata a Constitución de 1978 ou o Estatuto de Autonomía para Galicia.⁶⁷ Así mesmo, dentro da dialéctica nacionalismo-españolismo, non só se opuxo a tódalas plataformas conxuntas de oposición daqueles anos senón que desenvolveu as súas propias (AN-PG, como vimos; Consello de Forzas Políticas Galegas).⁶⁸

Para evitar a marxinalidade no proceso democrático e despois dos pésimos resultados nacionalistas nas primeiras eleccións do ano 1977, membros da UPG e da AN-PG comezan un novo camiño, unha viraxe ideolóxica e política dentro do nacionalismo. Este posibilismo enmarcada na “reforma” dentro dun marco constitucional e autonómico.⁶⁹ E polo medio intentaba

⁶³ “O PSG e a Federación de Partidos Socialistas do Estado Español”, *Galicia Socialista*, nº 1, Santos de 1976, p. 10.

⁶⁴ BERAMENDI, J. G. e NÚÑEZ SEIXAS, X. M. *Op. cit.*, p. 238.

⁶⁵ VILLARES, R. *Op. cit.*, p. 15.

⁶⁶ A caracterización que segue Xosé R. Quintana para estes anos. QUINTANA, X. R. *Op. cit.*, p. 51-83.

⁶⁷ DOMÍNGUEZ, L. e QUINTANA, X. R. (1995), p. 457-473.

⁶⁸ No que entrarán UPG, PSG un pequeno Partido Galego Social Demócrata, Movemento Comunista de Galicia e o Partido Carlista de Galicia. FERNÁNDEZ BAZ, M. A. *Op. cit.*, p. 58-63.

⁶⁹ Esta terceira vía posibilista situábase entre o nacionalismo maximalista e os partidos da esquerda estatal, afastado de calquera dicotomía apostaba pola unidade de acción que diminuíse a grande oferta de siglas arredor do nacionalismo e que

sobrevivir o nacionalismo indeciso que lidera un PSG moi feble arredor dos anos oitenta en apoios militantes e sociais. Participou en plataformas estatais de oposición (Conferencia Socialista Ibérica, 1974; Federación de Partidos Socialistas do Estado español, 1976) dentro duns indeciso camiño entre a aperta do PSOE e un impreciso nacionalismo socialista. Despois nas primeiras eleccións do 1977 e a dimisión do líder-pai X. M. Beiras intenta comezar unha nova etapa cara á “unidade dos socialistas” baixo o manifesto do “documento dos 19” (1978), que non evitaría a posterior ruptura en dous do partido, con expulsións polo medio dos que formarían o Colectivo Socialista Galego que acabaría entrando no PSOE. As súas indefinicións e viraxes marcan a falta dun camiño claro nestes anos decisivos para a autonomía galega, ata que o PSG decide apostar por una vía máis posibilista e pragmática entrando nun acordo nacionalista coa creación, xunto coa UPG e o POG da coalición Unidade Galega (1979). Ata que entra na Mesa de Forzas Políticas Galegas coa UPG (1980) un último intento estratéxico contra a que sería a futura hexemonía dun partidos de centro dereita. Nas primeiras eleccións autonómicas colíganse baixo as siglas Bloque-PSG e logran 3 deputados (o outro sector nacionalista de EG logra un) que terminarán expulsados pola súa postura antisistema, anticonstitucional. Co que o nacionalismo radical quedaba fóra do camiño que ía iniciar Galicia dentro da democracia.

A UPG deu a viraxe estratéxica de “adaptación aos novos tempos” no inicio de 1982 e a disolución da AN-PG e creación dunha nova organización frontista aínda antisistema e esquerdista pero coa novidade de “permitir unha maior flexibilidade e un maior pluralismo interno que dese cabida e xogo a un máis amplo espectro nacionalista”.⁷⁰ A primeira consecuencia da “constatación do fracaso e da necesidade de adaptación ao novo escenario político-institucional e de reducir a marxe de incerteza ambiental ante o futuro por parte da principal tendencia do nacionalismo galego” materializouse coa creación dunha nova organización: Bloque Nacionalista Galego (setembro de 1982) no que se integra a UPG, os antigos da AN-PG, o PSG e algúns independentes baixo un X. M. Beiras que volvería á política e lideraría a sorte do longo e tortuoso camiño do nacionalismo galego baixo o BNG. Pero este xa é outro camiño que non podemos percorrer aquí.

Bibliografía citada

- BARROS, M. (2009). *Ramón Piñeiro e a revisión do nacionalismo*. Vol. 2. Acción política. Vigo: Editorial Galaxia.
- BERAMENDI, J. G. e Núñez Seixas, X. M. (1996). *O Nacionalismo galego*, Vigo: A Nosa Terra.
- BERAMENDI, J. G. (2007). *De provincia a nación: historia do galleguismo político*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- DE LA GRANJA, J. L.; BERAMENDI, J. e ANGUERA, P. (2001). *La España de los nacionalismos y las autonomías*. Madrid: Síntesis.
- DIÉGUEZ, T. (2005). *Nacionalismo ó pé da letra*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco Edicións.
- DOMÍNGUEZ, L. e QUINTANA, X. R. “Nacionalismo radical, transición y proceso autonómico en Galicia (1975-1980)” en TUSELL, J.; MARÍN, J. M.^a ; SEPÚLVEDA, I; SUEIRO, S. y MATEOS, A. (1986). *Historia de la transición y consolidación democrática en España: 1975-1986* (Vol. I, Transición y consolidación política, estructura territorial del Estado). Madrid: UNED, Universidad Autónoma de Madrid, p. 457-473.

preparase a formación dun verdadeiro partido socialista obreiro galego. As persoas visibles foron Camilo Nogueira e X. Vilas Nogueira e logo uníranse persoas de variada procedencia ideolóxica e política. Materializábase no Partido Obreiro Galego e despois reconvertido en Esquerda Galega, partido da “nova esquerda nacionalista” en 1981. En 1984 fúndese cos restos do PSG formado o PSG-EG. DOMÍNGUEZ, L. E QUINTANA, X. R. “Á busca do autogoberno perdido: nacionalismo posibilista, comunistas e galeguistas históricos na xénese do Estatuto de Autonomía para Galicia” en VILLARES, R. *Op. cit.*, p. 28-59.

⁷⁰ Para a “rectificación táctica e a nova gran transformación” na creación e evolución do BNG vid. QUINTANA, X. R. *Un longo e tortuoso camiño. Adaptación, crise e cambio no BNG (1971-2009)*. Vigo, Editorial Galaxia, 2010, p. 85 e ss.

FERNÁNDEZ BAZ, M. A. (2003). *A Formación do Nacionalismo Galego Contemporáneo (1963-1984)*. Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.

FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F. (1990). *O río do tempo. Unha historia vivida*. Sada-A Coruña: Edicións do Castro.

FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F. (1996). *A xeración Galaxia*. Vigo: Editorial Galaxia.

FERNÁNDEZ FREIXANES, V. (1982). *Una ducia de galegos*. Vigo: Editorial Galaxia.

FRANCISCO DA ROCHA, G. (1995). "Achegamento á ideoloxía da Unión do Pobo Galego a través de *Terra e Tempo*", *A Trave de Ouro*, nº 23, p. 371-389.

GARCÍA TURNES, B. (2009). *Vida e obra de Ramón Piñeiro*. Vigo: Editorial Galaxia.

MAÍZ SUÁREZ, R. "El nacionalismo gallego: apuntes para la historia de una hegemonía imposible" en HERNÁNDEZ, F. y MERCADÉ, F. (comp.). (1986). *Estructuras sociales y cuestión nacional en España*. Barcelona: Ariel, p. 186-243.

NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (2004). *Movimientos nacionalistas en Europa. Siglo XX*. Madrid: Síntesis.

NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (2007). "Nuevos y viejos nacionalistas: la cuestión territorial en el tardofranquismo, 1959-1975", *Ayer*, 68, p.59-87.

PILLADO MAIOR, F. e FERNÁN-VELLO, M. A. (2000). *A nación incesante. Conversas con Xosé Manuel Beiras*. A Coruña: Edicións Espiral Mayor e Edicións Laiovento.

PIÑEIRO, R. (2002). *Da miña acordanza. Memorias*. Vigo: Editorial Galaxia.

QUINTANA, X. R. (2010). *Un longo e tortuoso camiño. Adaptación, crise e cambio no BNG (1971-2009)*. Vigo: Editorial Galaxia.

RODRÍGUEZ POLO, X. R. (2009). *Ramón Piñeiro e a estratexia do galeguismo*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

VIDAL, J. M. (1976). *Teorías del imperialismo*. Barcelona: Anagrama.

VILLARES, R. (2005). *25 anos despois. O difícil nacemento da autonomía* (coord. sección), *Grial*, 166.